

I. Dünya Savaşı'nda Göç ve İskân: İzmit Sancağı Örneği

Mustafa Sarı* Zeynep İskefiyeli ^b

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar, Doç. Dr.,
Sakarya Üniversitesi,
Sakarya/TÜRKİYE
msari@sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0883-1995

^b Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi
Sakarya/TÜRKİYE

zcumhur@sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3841-815X

Geliş: 6 Eylül 2024

Kabul: 14 Ocak 2025

Yayın: 10 Mayıs 2025

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Bu makalenin temel amacı, I. Dünya Savaşı sırasında İzmit Sancağında meydana gelen demografik değişimleri ve Osmanlı Devleti'nin bu değişimlere yönelik aldığı tedbirleri incelemektir. Savaşın etkisiyle, başta Kafkaslar ve Balkanlar olmak üzere farklı bölgelerden İzmit'e gelen muhacirler ve mülteciler, bölgenin nüfus yapısını köklü bir şekilde değiştirmiştir. Özellikle Ermenilerin tehciri nedeniyle boşalan köylere Türk-Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesi, bu değişimin başlıca unsurlarındandır. Makale, Osmanlı Devleti'nin bu süreçte uyguladığı iskân politikalarını, karşılaşılan zorlukları ve alınan idari tedbirleri detaylı bir şekilde incelemektedir. Savaşın yarattığı sosyo-ekonomik sıkıntılar, göç hareketlerinin yönetilmesini zorlaştırmış, ancak Osmanlı yönetimi bu duruma karşı çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Bu çalışmada, I. Dünya Savaşı sırasında İzmit Sancağı'nda yaşanan muhacir ve mülteci hareketleri, Osmanlı Devleti'nin bu duruma karşı aldığı tedbirler, iskân politikaları ve bu süreçte karşılaşılan zorluklar detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Savaşın getirdiği sosyo-ekonomik değişiklikler, muhacir ve mültecilerin iskân edilmesi sürecindeki idari düzenlemeler ve bu düzenlemelerin sonuçları, dönemin arşiv belgeleri ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İzmit Sancağı, I. Dünya Savaşı, muhacir, göç, iskân

Migration and Settlement in World War I: The Case of in the Sanjak of Izmit

Research Article

* Corresponding Author, Assoc.
Prof. Dr., Sakarya University,
Sakarya/TURKIYE
msari@sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0883-1995

^b Assoc. Prof. Dr., Sakarya
University, Sakarya/TURKIYE
zcumhur@sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3841-815X

Received: 6 September 2024

Accepted: 14 January 2025

Published: 10 May 2025

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

The primary aim of this article is to examine the demographic changes that occurred in the İzmit Sanjak during the First World War and the measures taken by the Ottoman Empire in response to these changes. The war's impact, particularly the influx of refugees and migrants from the Caucasus and the Balkans, dramatically altered the region's population structure. A vital element of this transformation was the resettlement of Turkish-Muslim migrants into villages left vacant by the deportation of Armenians. This study provides a detailed analysis of the Ottoman Empire's resettlement policies during this period, the challenges faced, and the administrative measures implemented to address them. The socio-economic hardships of the war complicated the management of migration movements, yet the Ottoman administration developed various coping strategies. This research explores the refugee and migrant movements within the Sanjak of İzmit during World War I, the measures the Ottoman Empire took in response, the resettlement policies enacted, and the challenges encountered in this process. The socio-economic changes brought about by the war, the administrative arrangements made for the resettlement of refugees and migrants, and the outcomes of these measures are critically assessed by examining archival documents from the period.

Keywords: Sanjak of İzmit, World War I, migrant, immigration, resettlement

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atıf - Cite: Sarı, Mustafa; Zeynep İskefiyeli. I. Dünya Savaşı'nda Göç ve İskân: İzmit Sancağı Örneği. *History Studies* 17, no. 2 (2025): 413-435.

Giriş

Göç, insanlık tarihi üzerinde derin etkileri olan önemli bir olgudur. Göç hareketleri iki şekilde gerçekleşir: Bireylerin çeşitli nedenlerle gerçekleştirdiği “münferit göç” ve savaş, isyan, devrim veya doğal afetler gibi nedenlerle toplu yer değiştirmeleri ifade eden “kitle göçü”¹. Osmanlı Devleti’ne yönelik kitlesel göçlerin ilki, 1774’te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması neticesinde Kırım ve çevresinin elden çıkmasıyla başlamış, 1780-1800 yılları arasında bu bölgelerden yaklaşık 300.000-350.000 kişi Osmanlı topraklarına göç etmiştir. 1804-1812 döneminde Balkanlar’daki isyanlar ve Osmanlı-Rus Savaşı ile yaklaşık 200.000 Müslüman daha Osmanlı’ya sığınmıştır². Bu göç dalgasını, Kırım Savaşı ve akabinde Rusya’nın Kafkasya’yı ele geçirme politikaları sonucunda gerçekleşen ikinci dalga izlemiştir. 1858-1864 yılları arasında Anadolu ve Tuna Vilayeti’ne yaklaşık 750.000 Çerkez göç etmiş; 1859-1879 arasında ise yaklaşık 2.000.000 Kafkasyalı Rusya’yı terk etmiş, bunların 1.500.000’i Osmanlı topraklarında yerleştirilmiştir³. Üçüncü büyük göç dalgası ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlamış, Balkanlar ve Kafkasya’dan toplamda 1.500.000’den fazla kişi Osmanlı Devleti’ne sığınmıştır⁴. Sonraki büyük göç dalgası ise Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında 450.000’den fazla Türk-Müslüman nüfusun vatanlarını terk ederek Anadolu’ya yerleşmek mecburiyetinde kalmasıyla yaşanmıştır⁵.

Muhacirler genellikle önce İstanbul’a gelmişler, ardından imparatorluk içindeki kalıcı yerleşim yerlerine sevk edilmişlerdir; bu bağlamda, İstanbul’a olan yakınlığı; deniz, kara ve demiryolu ile ulaşımı oldukça kolay olan üstelik iskâna müsait yeterli miktarda araziye sahip olan İzmit Sancağı önemli bir iskân merkezi haline gelmiştir. Nitekim 1860’lardan itibaren, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Balkan Savaşları sonrasında İzmit Sancağı’nda muhacirler yoğun olarak yerleştirilmişlerdir. I. Dünya Savaşı’na kadar İzmit Sancağı dâhilinde yaklaşık 100.000-120.000 arasında muhacir iskân edildiği tahmin edilebilir⁶.

I. Dünya Savaşı dönemi göçler ile ilgili literatür incelendiğinde⁷, savaşın Osmanlı topraklarında neden olduğu zorunlu göçler, demografik hareketlilik ve buna bağlı sosyal ve

¹ Nedim İpek, “Sakarya’ya Türk Göçleri”, *Sakarya İli Tarihi* içinde, C. I, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 633.

² Ahmet Cevat Eren, *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri: Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966) 5, 32-33, 68.

³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, çev. Bahar Tırnakçı, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010) 163, 166-167, 170, 172.

⁴ Nedim İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994) 237; Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma*, 172.

⁵ Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma*, 25.

⁶ Bu sürecin ayrıntıları için bkz. Oğuz Polatel, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli Sancağına Göçler ve Göçmenlerin İskânı, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016); F. Yavuz Ulugün, “Kocaeli’de Tarihî Göçler”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, c. III, (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015) 1269-1311.

⁷ Nedim İpek, “Kafkaslar’dan Anadolu’ya Göçler (1877-1900)”, *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty* 6, no. 1 (1991): 101-138; Nedim İpek, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu’da Cereyan Eden Göçler”, *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty* 12, no. 1 (1999): 167-254; Bayram Kodaman ve Nedim İpek, “Balkanlar, Girit ve Kafkaslarda Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Göçmen İskân Birimlerinin Kuruluşu (1878-1912)”, *Erdem* 12, no. 35 (2000): 377-417; Haydar Efe, “Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’de Yaşanan Göçler ve Etkileri”, *Sosyal Bilimler Metinleri* 2018, no. 1 (2018): 16-27; Mevlüt Kaya, “I. Dünya Savaşı’nda Eynesil Yöresinde Rus İşgalinin Anılara Yansımaları”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2, no. 3 (2018): 47-68; Güzin Çaykırın, “Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon’un İşgali ve Müslüman Mültecilerin Durumu”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* 19, no. 33 (2021): 123-150; Ökkeş Nariç, “Birinci Dünya Savaşında Tekfurdağ Sancağına Yapılan Göçler,”

ekonomik sorunların bir inceleme konusu olarak öne çıktığı görülmektedir. Araştırmalar, özellikle Ermeni, Rum ve Müslüman nüfusun yer değişimi süreçlerinde yaşanan insani dramaları ve Osmanlı hükümetinin uyguladığı politikaların etkilerini detaylandırmaktadır. Kafkaslar, Balkanlar, Doğu Anadolu ve Karadeniz gibi farklı bölgelerdeki göç hareketleri üzerine yapılan bu çalışmalar, göçlerin yerel topluluklar üzerindeki etkilerini ve bu süreçte ortaya çıkan zorlukları kapsamlı bir şekilde ele almışlardır. İzmit Sancağı'na yönelik göçlerle ilgili de önemli akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların ilki, Oğuz Polatel'in "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli Sancağına Göçler ve Göçmenlerin İskânı" başlıklı doktora tezidir. Bir diğer önemli çalışma ise, İzmit bölgesi üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan F. Yavuz Ulugün'e aittir. Ulugün'ün "Kocaeli'de Tarihsel Göçler" başlıklı yayınlanmış kapsamlı bir bildiri metni bulunmaktadır⁸. Ayrıca, Türkiye'deki göç çalışmalarında önemli bir yeri olan Nedim İpek, "Kocaeli'de Göç ve İskân" başlıklı bir bildiri kaleme almıştır⁹. Konuyla ilgili bir diğer çalışma Mahmut Bi'nin kaleme aldığı "XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri" başlıklı bildiridir¹⁰. Ancak, bu çalışmalar, genelde 19. Yüzyıl, erken 20. Yüzyılın başlarındaki ve cumhuriyet dönemindeki göç hareketlerine odaklanmaktadır; I. Dünya Savaşı yıllarında (1914-18) İzmit'e yönelik göç hareketlerini ele alan bir inceleme bulunmamaktadır. Bu makale, özellikle I. Dünya Savaşı yıllarındaki İzmit'e yönelik göç hareketlerini ele alarak literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Muhacirlerin iskânı meselesine geçmeden önce İzmit Sancağı'nın mülki sınırlarının tarihsel süreç içinde sürekli değiştiğini ifade etmek gerekir. Bu çerçevede İzmit Sancağı, I. Dünya Savaşı öncesi 1914 yılı itibarıyla başta İzmit merkez olmak üzere Adapazarı, Karamürsel, Kandıra, Geyve, Yalova ve İzmit kazalarından müteşekkildi¹¹. Bu nedenle bu çalışma, söz konusu kazalarla ilgili bilgileri de ihtiva etmektedir.

Bu çalışma, I. Dünya Savaşı sırasında İzmit Sancağı'nda gerçekleşen göç hareketlerini ve bu süreçte uygulanan iskân politikalarını, sancakta yaşanan demografik dönüşümleri merkeze alarak incelemeye çalışacaktır. Ermenilerin tahliyesi ile, Balkan ve Kafkas muhacirlerinin iskânı, Trabzon ve Erzurum gibi işgal altındaki bölgelerden gelen mültecilerin yerleştirilmesi ve muhacir ve mültecilere yapılan yardımlar detaylı şekilde ele alınacaktır. Ayrıca, savaşın ekonomik ve sosyal etkileri ışığında Osmanlı yönetiminin bu krizlere verdiği tepkiler, merkezi ve yerel yönetimler arasındaki iş birliği ve ortaya çıkan sorunlara yönelik geliştirilen çözüm stratejileri incelenecektir.

Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 8, no. 16 (2020): 299–311; Mustafa Yeni, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Emniyet Tedbiri: Osmanlı Sahillerinden Yapılan Zorunlu Göçler," *İçtimaiyat* 7, no. 1 (2023): 36–55; Volkan Aksoy, "Birinci Dünya Savaşı'nda 'Göç'ün Acılarına Tanıklık Eden Şehir: Giresun," *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4, no. 5 (2018): 83–101; Süleyman Tekir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 16, no. 32 (2016): 43–65; Mustafa Özdemir, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ülkesinde Yaşanan Göç Hareketleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007).

⁸ Bu iki çalışma için bkz. 6. dipnot.

⁹ Nedim İpek "Kocaeli'de Göç ve İskân", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, c. III, (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015) 1255-1267.

¹⁰ Mahmut Bi, "XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, c. III, (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015) 1313-1359.

¹¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003) 222. Bu idari yapılanma küçük değişiklikler olmakla beraber I. Dünya Savaşı boyunca devam etmiştir.

1. Muhacirlerin İskânları

İzmit Sancağı, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bütün kitlesel göç hareketlerinde muhacirlerin iskân edildiği bölgelerin başında gelmektedir. Bu nedenle I. Dünya Savaşı başlarında muhacirlerin iskânı konusunda Osmanlı yöneticileri tarafından başlangıçta oldukça ihtiyatlı bir tutum sergilenmiştir. Nitekim Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan *Batum ve civarından Gelen Muhacirlerin İskân ve İşçilerine Dair Talimatname*'nin 8. maddesinde İzmit Sancağı ile birlikte İzmir, Edirne, Hüdavendigar vilayetleriyle Kala-i Sultaniye Sancağı'na kesin olarak muhacir gönderilmemesi kararlaştırılmıştır¹². Ancak bir süre sonra bu karardan vazgeçilmiştir. Böyle bir karar değişikliğinde iki önemli etken rol oynamıştır. Birincisi, sancak dâhilinde bulunan Ermenilerin tehcir edilmesiyle birlikte muhacirlerin iskân edilebileceği boş alanların ortaya çıkmasıdır. İkincisi ise 1916 yılı başlarından itibaren Rusların Doğu Cephesi'nde çok sayıda şehri işgal etmesi ve bu bölgelerden batıya doğru kitlesel göçlerin başlamış olmasıdır.

1.1. Ermenilerin Tahliyesi ve Muhacirlerin Yerleştirilmesi

I. Dünya Savaşı'nda Mayıs 1915'te çıkarılan Sevk ve İskân Kanunu çerçevesinde, İzmit Sancağı'ndaki Ermeniler de sevk tabi tutulmuştu. Bu sevk nedeniyle boşalan yerlere ise, yine savaş nedeniyle mülteci durumuna düşen Türk-Müslümanlar yerleştirilmeye başlanmıştır. Nitekim Temmuz 1915'in ortalarında İzmit Mutasarrıfı Mazhar Bey, Dâhiliye Nezaretine sancak dâhilinde bulunan ve ahalisi Konya'ya sevk edilen Kurtbelen, Arslanbey, Yuvacık ve Döngel Ermeni köylerine iskân edilmek üzere 500-600 hane muhacir gönderilebileceğini bildirmiştir¹³. Bu durumun ardından, muhacirlerin Ermenilerin tahliye ettikleri köylere düzgün bir şekilde iskân edilmesi için kapsamlı bir çalışma yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, öncelikle bu köylerdeki hane ve eşyaların tespit ve muhafazası için memurlar görevlendirilmiştir. Bu memurlara ayrıca köylerin muhacirlerin iskânına hazır hale getirilmesi görevi de verilmişti¹⁴. Yapılan bu çalışmalar sonucunda, Ekim 1915'te İzmit Sancağı'nda 50.000 hanelik muhacirin iskân edilebileceği miktarda mesken ve arazinin mevcut olduğu anlaşılmıştı¹⁵. İzmit Sancağı'nda bu çalışmalar yapılırken, muhacirlerin iskânının da devam ettiği unutulmamalıdır.

I. Dünya Savaşı sırasında, arşiv belgelerine yansıyan İzmit Sancağı'ndaki ilk muhacir hareketi, 1915 Temmuz ayı başlarında gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, Akhisar'da¹⁶ toplanan 66 hanede 219 nüfus ile Geyve istasyonunda¹⁷ bulunan 11 hane muhacir, Hendek nahiyesindeki köylere sevk edilmiştir¹⁸. Arşiv belgesinde doğrudan belirtilmemekle birlikte, bu muhacirlerin Hendek'te tahliye edilen birkaç Ermeni köyüne yerleştirildikleri anlaşılmaktadır.

İzmit sancağı dâhilinde boşaltılan Ermeni köylerine iskânı kararlaştırılan muhacirler arasında, Yalova kazasında yer alan Baltacı Çiftliği'ndeki muhacirler de bulunmaktadır. Baltacı Çiftliği özellikle Balkan Savaşları sonrasında muhacirlerin yoğun olarak iskân edildiği

¹² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dâhiliye Nezaret Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS.), 154/ 30, (1 Recep 1333 [15 Mayıs 1915]).

¹³ BOA. Dâhiliye Nezaret Şifre Kalemi (DH.ŞFR.), 480/ 76, (6 Ramazan 1333 [18 Temmuz 1915]).

¹⁴ BOA. DH.ŞFR, 55/ 109, (8 Şevval 1333 [19 Ağustos 1915]).

¹⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.) İskân, 272.0.0.11/ 7.4.9, 06.10.1915.

¹⁶ Günümüzde Sakarya Vilayeti Pamukova kazası.

¹⁷ Günümüzde Sakarya Vilayeti Alifuatpaşa mahallesi.

¹⁸ BOA. DH.ŞFR, 480/ 76, (6 N.1333 [18 Temmuz 1915]).

yerlerden biridir¹⁹. Ancak bu yoğunluk, muhacirler arasında birtakım sorunlara neden olmuştur. İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, bu sorunları bir nebze olsun hafifletmek amacıyla, buradaki muhacirlerin yine sancak dâhilinde tahliye edilen köylere iskân edilmesi kararını almıştır²⁰. Bununla birlikte Ermenilerden boşalan yerlere sadece Türk-Müslüman değil, gayrimüslim muhacirler/mülteciler de yerleştirilmişti. İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, Temmuz 1915'te Edirne vilayetinde yerleşik olan Rumların bir kısmının Bilecik Sancağı'ndaki Rum köylerine dağıtılmak üzere İzmit yoluyla sevk edilmelerine karar vermiştir. İzmit Mutasarrıflığı'nın görevi ise bu muhacirlerin toplu halde tren ile iskân edilecekleri mahallere sevklerini sağlamaktır²¹. Arşiv kayıtlarına göre, Temmuz ortalarında 1.060 Rum'u taşıyan Hanya vapuru Şarköy'den İzmit'e doğru ikinci defa yola çıkmıştır²². Hanya vapurunun ilk hareketinden de 1.000 kişinin yola çıktığı varsayılırsa, yaklaşık 2.000 Rum'un Bilecik'e gitmek üzere İzmit'e geldiği söylenebilir. Ancak Ağustos 1915 başlarında Müdüriyet, söz konusu Rumların Bilecik'e sevk edilmelerinden vazgeçmiş, İzmit mutasarrıflığına, sancak dâhilinde iskân edilmeleri talimatını vermişti²³. Bu değişikliğin sebebi, yukarıda da belirtildiği üzere, Ermenilerin tehcir edilmesi sonucunda İzmit Sancağı'nın muhacirlerin iskânına uygun hale gelmesi olmuştur.

1915 yılı Ağustos ayında Dâhiliye Nezareti, Ermenilerin tahliye ettiği bölgelere muhacir ve mültecilerin yerleştirilmesinin yanı sıra, seyyar ve yarı seyyar Türk aşiretlerinin iskânını da karara bağlamıştır. Bu karar doğrultusunda, aşiretlerin toplu ya da bireysel olarak, durumlarına uygun bir şekilde iskân edilmesi planlanmıştır. Nezaret, aşiret yaşamının kesin olarak sona erdirilmesi gerektiğini değerlendirmiş ve bu doğrultuda, yıllardır süregelen çabaların yanı sıra mevcut koşullardan azami ölçüde yararlanmayı hedeflemiştir. Bu karar neticesinde İzmit'in yanı sıra Adana, Erzurum, Aydın gibi birçok vilayet ve sancağa 21 Ağustos 1915'te bir genelge gönderilerek, Türk aşiretlerinin hızlı bir şekilde belirtilen yerlere iskân edilmesi emredilmiştir²⁴. Dâhiliye Nezareti'nin Ermenilerin tahliye ettiği köylere bu aşiretleri de yerleştirmeyi planladığı görülmektedir.

Aslına bakılırsa Osmanlı Devleti'nde, Ermenilerin tahliye ettiği köylere özellikle muhacirlerin iskân edilmesi öngörülmekteydi. Ancak, bu muhacirler uygun fırsat bulduklarında kendilerine tahsis edilen bölgelere gitmek yerine farklı yerlere dağılmakta ve bu durum, ciddi bir düzensizliğe yol açmaktaydı. Bu bağlamda, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, İzmit Mutasarrıflığı da dâhil olmak üzere birçok vilayet ve mutasarrıflığa bir tamim göndererek, artık sevk edilecek muhacirlerin yalnızca ellerindeki vesikada belirtilen yerlere iskân edilmesi gerektiğini ve başka yerlere gitmelerine kesinlikle izin verilmemesi yönünde talimatlar göndermişti²⁵.

İzmit sancağında iskân edilen muhacirler arasında, akraba olanların farklı yerlerde iskân edilmesi durumunda akrabalarının yanlarına nakledilme talepleri de olmuştur. Örneğin, Kesriye muhacirlerinden Mustafa oğlu Ahmet ile beş diğer hanenin Adapazarı'nda iskânları

¹⁹ Muhacirlerin Balaban çiftliğine iskânlarının ayrıntıları için bkz. İsmail Yaşayanlar, "Yalova'da Bir Padişah Mülkü: Baltacı Çiftlik-i Hümayunu", 27 Temmuz 1302 Yalakova Zaferi ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Bursa 2020, ss. 164-194.

²⁰ BOA. DH.ŞFR, 54/ 283, (2 L. 1333 [13 Ağustos 1915]).

²¹ BOA. DH.ŞFR, 54/ 276, (20 Ş. 1333 [3 Temmuz 1915]).

²² BOA. DH.ŞFR, 54/ 19, (5 N.1333 [17 Temmuz 1915]).

²³ BOA. DH.ŞFR, 54-A/ 338, (28 N.1333 [9 Ağustos 1915]).

²⁴ BOA. DH.ŞFR, 55/ 125, (10 L. 1333 [21 Ağustos 1915]).

²⁵ BOA. DH.ŞFR, 55/ 256, (14 L. 1333 [25 Ağustos 1915]).

münasip görülmüştü. Ancak bu muhacirler, akrabalarının Ermenilerin tahliye ettiği Bahçecik köyünde iskân edilmeleri nedeniyle, kendilerinin de bu köye sevk ve iskân edilmeleri konusunda bir dilekçe vermişlerdi. Dâhiliye Nezareti Muhacirin İdaresi, bu talepleri uygun bularak, 23 Eylül 1915 tarihinde Bahçecik'te akrabalarının yanında iskân edilmelerine yönelik talimatını İzmit Mutasarrıflığına iletmıştır²⁶.

İzmit, Temmuz 1915'ten itibaren yoğun bir muhacir göçü aldığı için, iskân amacıyla sancak dâhiline gönderilen muhacirlerin işlemlerinde birtakım aksamalar yaşanmıştı. Bu şekilde mağdur olan gruplardan biri de Debre muhacirlerinden Bahattin Behçet ve rüfekasıydı. Bu muhacirler iskân edilmek üzere İznik'e sevk edildikleri halde henüz iskân edilmediklerini belirterek Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe vermişlerdi. Dâhiliye Nezareti ise, sancak dâhilinde 50.000 hane muhacire yetecek kadar mesken ve arazi mevcut olduğunu belirterek, bu muhacirlerin iskân edilmemesinin sebebinin anlaşılmadığını 6 Ekim tarihli bir yazı ile İzmit Mutasarrıfı Mazhar Bey'e bildirmiştir. Nezaret, bu yazıda ayrıca henüz iskân edilmeyen muhacirlerin bir an önce yerleştirilmelerini ve şikâyetlerin önüne geçilmesi talimatını vermişti²⁷.

Muhacirlerin iskân edildiği yerlerden birisi de çiftliklerdi. Sancak dâhilinde çok sayıda çiftlik bulunmaktaydı. İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, 16 Ekim 1915 tarihinde İzmit Mutasarrıflığı ile İzmit Emval-i Metruke İdare Komisyonu Riyaseti'ne bir yazı göndererek, sancak dâhilinde bulunan çiftliklerin isimleri, arazilerinin miktarı ve bunlardan *emval-i metrukeye*²⁸ ait olanların bildirilmesini istemiştir²⁹.

1915 yılı sonlarına doğru İzmit Sancağı'na yeni mülteci ve muhacirlerin iskânı durdurulmuştu. Ancak buna rağmen bu bölgelere hala mülteci gelmeye devam etmekteydi. Bunun nedeni, birçok mültecinin hükümetten iskân ve iâşe gibi yardımlar talep etmeyerek, akrabalarının bulundukları yerlere gitmek istemeleriydi. Dâhiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin İdaresi, bundan sonra mültecilerin başka yerlere sevk edilmeden bulundukları bölgelerde durdurulmaları kararını almıştı³⁰.

I. Dünya Savaşı süresince İzmit Sancağı dâhilinde en fazla muhacirin iskân edildiği yerlerden birisi Ermenilerin tahliye ettiği Bahçecik nahiyesi olmuştu. Muhacirlerin iskânıyla zamanla nahiye merkezi oldukça büyümüş, bu sebeple İzmit Sancağı Daimî Encümeni, Bahçecik nahiye merkezinin "Kılıçarslan" ve "Şehitekrembey" adıyla iki mahalleye ayrılmasına karar vermiştir³¹. Bu durum muhacirlerin İzmit Sancağı'ndaki idari yapıda meydana getirdiği değişime iyi bir örnek teşkil ettiği gibi, bunun kaçınılmaz bir şekilde demografik ve sosyal yapıya da etkisinin olduğunu söylemek gerekir. Yine bu süreçte yetim kalmış Ermeni çocuklar için de sevk kararı alınmıştı. Nisan 1917'de aslen İzmit ve çevresinden olan bu çocuklarının Balıkesir Darüleytamı'na nakledilmelerine karar verilmişti³². Bu karar doğrultusunda söz konusu yetimler sevk edilmişler, ancak başka bölgelerden gelen yetim çocuklar da İzmit'teki darüleytamlara yerleştirilmişlerdi. Örneğin, bu yetim çocuklardan biri,

²⁶ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 7.4.5, 23.09.1915.

²⁷ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 7.4.9, 06.10.1915.

²⁸ *Emval-i metruke*, sahipleri tarafından terk edilmiş, sahihsiz mallar anlamına gelmektedir.

²⁹ BOA. DH.ŞFR, 57/ 34, (7 Z. 1333 [16 Ekim 1915]).

³⁰ BOA. Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM.), 40/ 1 (S. 1335 [Kasım 1916]).

³¹ BOA. Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı Ekleri (DH.İ.UM.EK.), 102/ 13, (10 B. 1334 [13 Mayıs 1916]).

³² BCA. Sevkiyat, 272.0.0.14/ 73.4.5, lef: 2, 12.04.1917; BCA. Sevkiyat, 272.0.0.14/ 73.4.5, lef: 1, 16.04.1917.

Yanya muhacirlerinden olup Menteşe Sancağı'nda bulunan 12 yaşlarındaki Sadık'tır. Bu yetim çocuğun Nisan 1917'de Bahçecik Darüleytamı'na sevk edilmesine karar verilmiştir³³.

Sonuç olarak, I. Dünya Savaşı sırasında İzmit Sancağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinden gelen muhacir ve mültecilerin iskân edildiği önemli bir merkez haline gelmiştir. Ermenilerin tahliye edilmesiyle boşalan köylere, özellikle Türk-Müslüman muhacirler yerleştirilmiş; ancak bu süreçte gayrimüslim muhacirlerin de iskânına yer verilmiştir. Dâhiliye Nezareti, aşiret hayatının sona erdirilmesi ve Türk aşiretlerinin yerleşik hayata geçirilmesi amacıyla, Ermenilerden tahliye edilen köylere bu aşiretlerin yerleştirilmesini planlamış ve bu doğrultuda hızlı bir iskân süreci başlatılmıştır. Bununla birlikte, iskân sürecinde çeşitli zorluklar ortaya çıkmış, muhacirlerin yerleştirilmesinde zaman zaman gecikmeler yaşanmıştır. Muhacirlerin planlanan yerlere değil de akrabalarının bulunduğu diğer bölgelere gitme eğiliminde olmaları, iskân sürecinde düzensizliğe yol açmıştır. Dâhiliye Nezareti, bu tür düzensizliklerin önüne geçmek için sıkı tedbirler almış ve muhacirlerin sadece belirlenen yerlere yerleştirilmelerini sağlamaya çalışmıştır. İzmit Sancağı'nda gerçekleştirilen bu iskân faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa rağmen iç düzenini koruma ve ortaya çıkan sorunları yönetme çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Benzer durumlar aynı süreçte Anadolu'dan İzmit Sancağı'na gelen mülteciler için de geçerli olmuştur.

1.2 Trabzon ve Diğer Bölgelerden Gelen Mülteciler

1916 yılının ikinci yarısından itibaren, Osmanlı coğrafyası yeni bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. Şubat 1916'dan itibaren kısa bir sürede Trabzon, Erzurum ve Erzincan gibi şehirlerin Rus işgaline düşmesi, bu bölgelerde yaşayan çok sayıda Türk-Müslümanın batıya, güvenli şehirlere doğru göç etmesine neden olmuştur. İzmit Sancağı'na ise daha çok Trabzon mültecileri gelmiştir. Nitekim Haziran 1916'da Trabzon havalisinden deniz yoluyla Sinop ve Bolu taraflarına gelen mülteciler, bu bölgelerden Anadolu'nun iç kesimlerine geçmeye başlamıştır. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, bu mültecilerin İzmit Sancağı, Hüdavendigar ve İstanbul Vilayetleri ile Eskişehir ve Kütahya Sancaklarına geçişine müsaade etmemiş; ve bunların geçici olarak Kastamonu, Sinop ve Bolu Sancaklarında iskân edilmesi kararını almıştı³⁴. Ancak bu durum uzun sürmemiş İzmit Sancağı da harp nedeniyle mülteci durumuna düşen insanların iskân edileceği yerler arasına dâhil edilmiştir. Bu tür vilayet ve sancaklarda, *emval-i metrukeden* olan boş haneler, savaş zorunluluğu nedeniyle gelmekte olan mültecilere tahsis edilmiştir³⁵. Nitekim Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti 22 Haziran 1916 tarihinde İzmit Mutasarrıflığı'na bir telgraf göndererek, Trabzon ahalisinden olup İzmit'e vardığı bildirilen mültecilerin iskânlarının sancak dâhilinde zaruri olduğunu bildirmiştir³⁶. Bu çerçevede Trabzon ahalisinden Merzifon'a iskân için gönderilen 11 hanede 58 mülteci bazılarını İzmit Sancağı'na gitmelerine izin vermişti³⁷. Yine bir kısmı Trabzon'un Of kazasından gelmiş olan muhacirlerden 9 hane 66 nüfustan oluşan bir kafilesi, Karasu nahiyesinin Sinanoğlu köyüne yerleştirilmişlerdi³⁸.

Yukarıda bahsedilen karar alındıktan kısa bir süre sonra, İzmit Sancağı, muhacir ve mültecilerin iskânına yeniden kapatılmıştır. Bu durum Osmanlı yetkililerinin, sancağa yönelik

³³ BCA. Sevkiyat, 272.0.0.14/ 73.4.8, lef: 2, 12.04.1917.

³⁴ BOA. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyrüsefer Kalemi (DH.EUM.SSM.), 53/ 54, (18 Ş. 1334 [20 Haziran 1916]).

³⁵ BOA. DH.ŞFR, 65/ 37, (17 Ş. 1334 [19 Haziran 1916]).

³⁶ BOA. DH.ŞFR, 65/ 62, (20 Ş. 1334 [22 Haziran 1916]).

³⁷ BOA. DH.ŞFR, 65/ 64, (20 Ş. 1334 [22 Haziran 1916]).

³⁸ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 9.22.10, lef: 4, 19.11.1916.

muhacir ve mülteci iskânı konusunda hızlı ve pratik kararlar aldığını göstermektedir. Ancak bu karara rağmen, Aralık 1916'da mülteciler Bolu ve Kastamonu taraflarından İzmit ve Adapazarı'na gelmeye devam etmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Bolu ve Kastamonu mülki yetkililerine sert bir yazı göndererek, bu mültecilerin kesinlikle kabul edilmeyeceğini ve geldikleri yerlere geri gönderileceklerini bildirmiştir. Ayrıca, mültecilerin bulundukları yerlerde iskân edilmeleri gerektiği hususuna dikkat edilmesi talimatını vermiştir³⁹. Yani savaş bölgesinden Bolu ve Kastamonu'ya gelen mültecilerin yerlerinde kalması ve bu vilayetlerde iskân edilmesi istenmiştir.

İzmit Sancağı, alınan karar gereği iskân mntıkaları dışında olmasına rağmen, Ocak 1917 başlarında dahi bölgeye hala Trabzon mültecileri gelmeye devam ediyordu. Üstelik Muhacirin İdare-i Umumiyesi Sevkıyat Şubesi'nden İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen bir yazıda Trabzon mültecilerinin yanı sıra diğer mntıklardan da muhacirlerin mutasarrıflık dâhilinde iskân edilmeleri için gönderileceği belirtilmekteydi. İzmit Mutasarrıfı Mazhar Bey, bu duruma karşı çıkarak, 7 Ocak 1917 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bir telgraf ile önceki kararlar doğrultusunda İzmit'e herhangi bir mülteci veya muhacir gönderilmemesini talep etmiştir⁴⁰. Fakat Dâhiliye Nezareti bu talebe rağmen yeniden karar değişikliğine gitmiştir. Nitekim Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından Mazhar Bey'e verilen cevapta, bu mülteci ve muhacirlerin tüm engellemelere rağmen firar ederek İstanbul'a geldikleri ve İstanbul'da iskân edilmelerinin mümkün olmadığı, bu nedenle bu kişilerin yakın bölgelerden İzmit Sancağı ile Hüdavendigâr Vilayeti'ne dağıtılmalarının zorunlu olduğu ifade edilmiştir⁴¹. Böylece İzmit Sancağı'nda yeniden muhacirlerin iskânına başlanmıştır. Ancak çok kısa süreler içinde bu kadar sık karar değişikliği yapılması, devlet mekanizmasının işleyişinde sıkıntılar meydana getirmiştir. Bu durum, savaş koşullarında değişen şartlara karşı devlet adamlarının pragmatik yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Esasında, devlet adamlarının temel amacı, İstanbul'a daha fazla muhacir ve mültecinin gelmesini engellemektir.

1917 yılı başlarından itibaren alınan yeniden iskân kararıyla İzmit Sancağı'nda iskân edilen muhacir ve mülteci sayısını arşiv kayıtlarından takip etmek mümkündür. Ocak 1917 itibarıyla İzmit'teki muhacir ve mülteci sayısı, 224 erkek ve 321 kız yetim ile 302 dul kadından oluşan toplam 847 kişi olarak kayıtlara geçmiştir⁴². Bunun yanı sıra 1917 Mart ve Nisan aylarında Trabzon vilayeti Sürmene, Of ve Hopa kazalarından gelen 500'ü aşkın çocuk ve erkeksiz kadınlardan oluşan bir mülteci grubu, İzmit Sancağı Adapazarı kazasına bağlı Karasu nahiyesine yerleştirilmişti⁴³. Şubat 1917'e ait bir başka arşiv belgesinde ise, İzmit Sancağı dâhilinde yaklaşık 3.000 muhacir ve mültecinin bulunduğu belirtilmektedir⁴⁴. Bu süreçte şehre gelenlerin sayısının sürekli artması sancağın yoğun bir muhacir ve mülteci akınına uğradığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı yetkilileri Mayıs 1917'de aldıkları bir kararla, sadece ellerinde resmi vesikası olan mültecilerin İzmit Sancağı'nda iskân edilebileceğini kararlaştırmıştır. Ancak bu karara rağmen Trabzon'dan ellerinde vesikası olmayan mülteciler, Ağustos 1917'de izinsiz olarak İzmit Sancağı'na gelmişlerdi. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, İzmit Mutasarrıflığı'na, bu tür

³⁹ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 9.15.8, 03.12.1916; BOA. DH.ŞFR. 70/ 176, (9 S. 1335 [5 Aralık 1916]).

⁴⁰ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 9.20.15, lef: 2, 07.01.1917.

⁴¹ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 9.20.15, lef: 1, 24.01.1917.

⁴² BOA. DH.ŞFR, 542/ 81, (14 Ra. 1335 [8 Ocak 1917]).

⁴³ BCA. Muhasebe, Levazım, Mübayaat, 272.0.0.74/ 66.25.14, lef: 2, 23.04.1918.

⁴⁴ BOA. DH.ŞFR, 546/ 63, (2 Ca. 1335 [24 Şubat 1917]).

mültecilerin geldiklerinde iskân edilmeyip geri dönmelerinin sağlanması yönünde talimat ilettiği⁴⁵.

Arşiv kayıtlarından, İzmit Sancağı'ndaki 1917 sonları ve 1918 başlarındaki mülteci sayılarına ulaşılabilmektedir. Nitekim Ekim 1917 tarihli bir arşiv belgesinde, İzmit Sancağı'nda 3.646 mültecinin bulunduğu ifade edilmiştir⁴⁶. 1918 Ocak ayı itibarıyla İzmit Sancağı'nda Trabzon ahalisinden merkez kazada 3.599, Adapazarı'nda 804, Karamürsel'de 403, Kandıra'da 90 ve Yalova'da 7 mülteci; Erzurum vilayetinden ise merkez kazada 6 mülteci kayıt altına alınmıştır. Diğer vilayetlerden ise sancak dâhilinde mülteci bulunmamaktadır⁴⁷. Konuyla ilgili tespit edilen son arşiv belgelerine göre İzmit Sancağı dâhilinde çoğunluğu Trabzon'dan olmak üzere yaklaşık 5.000 mülteci bulunmaktaydı.

Kafkasya Cephesi'nde 1917 Rus İhtilali sonrası, Osmanlı lehine gelişmeler yaşanmış, bu durumun İzmit'teki muhacir ve mülteciler konusunda da yeni kararların alınmasına vesile olduğunu söylemek gerekir. Aralık 1917'de imzalanan Brest-Litovsk ve Erzincan Mütarekeleri ile Ruslar, işgal ettikleri yerleri tahliye ederken, Türk birlikleri de Şubat 1918'de başlattıkları ileri harekâtla bu yerleri geri almaya başlamıştır. Nisan 1918 sonlarına kadar Trabzon, Erzincan, Erzurum ve hatta Elviye-i Selâse tekrar Türklerin kontrolüne geçmişti. İşgal altındaki yerlerin alınmasıyla birlikte, bu bölgelerden göç edenlerin memleketlerine geri dönmeleri istenmiştir. Bu nedenle Nisan 1918 sonlarında İzmit Sancağı'nda bulunan Trabzon'dan ve diğer bölgelerden gelen mültecilerin geri dönüş süreci de başlatılmıştır. İlk olarak, emlak ve arazi sahibi olan çiftçiler ile tüccarlar, kayık ve motor sahiplerinin gönderilmesi planlanmıştır. Aşair ve İskân Müdüriyeti, İzmit'e en kısa zamanda bir vapur gönderileceğini belirterek, İzmit Mutasarrıflığı'ndan bu şartlara uygun mültecilerin hazır buldurulmasını istemiştir⁴⁸. İzmit Sancağı dâhilinde Trabzonlu mültecilerin yanı sıra, Batum, Kars ve Ardahan'dan gelmiş olan muhacirler de bulunmaktaydı. Bu kişiler, savaş nedeniyle Osmanlıya iltica ederek İzmit Sancağı'na kadar gelmiş ve burada iskân edilmişlerdi. Bu muhacirler, memleketlerine dönmek isteseler de maddi imkânsızlıklar nedeniyle bu dönüşü gerçekleştirememişlerdir. Bu nedenle, Osmanlı hükümeti, bu muhacirlerin de Trabzonlularla birlikte memleketlerine dönmelerine karar vermiştir. İzmit Mutasarrıflığı, Trabzonlular gibi bu muhacirlerin de sevkini sağlamak üzere hazırlıklarını yapacaktır⁴⁹. Böylece, Rus işgali nedeniyle İzmit'te iskân edilen mültecilerin memleketlerine geri dönüş süreci başlatılmıştır.

Ancak, İzmit'teki Trabzon mültecilerinin bir kısmı geri dönmek istememiştir. Bununla birlikte, sancak dâhilinde çok sayıda muhacir ve mültecinin bulunması, özellikle asayiş sorunlarına yol açmaktaydı. Bu nedenle, İzmit mutasarrıflığı bu mültecilerin "*ricalarına bakılmaksızın*" vapur geldiğinde gönderilmeleri için 23 Mayıs'ta Dâhiliye Nezareti'nden izin talep etmiştir⁵⁰. Ayrıca, İzmit Mutasarrıflığı Trabzon mültecilerinin sevkini sağlamak için sancak merkezinde toplama işlemlerine devam etmiş ve haziran ayı başlarında yaklaşık 400 kişilik bir grup oluşturmuştur. Ancak bu mültecilerin iskân ve iâşe ihtiyaçları noktasında sıkıntılar yaşandığı için, sevk işlemlerinin bir an önce gerçekleştirilmesi gerekliydi. Bu nedenle

⁴⁵ BCA. Sevkiyat, 272.0.0.14/ 74.9.6, lef: 1, Ağustos 1917; BCA. Sevkiyat, 272.0.0.14/ 74.9.6, lef: 3, 26.08.1917.

⁴⁶ BOA. DH.ŞFR, 568/ 2, (20 Z. 1335 [7 Ekim 1917]).

⁴⁷ BOA. DH.ŞFR, 576/ 67, (9 R. 1336 [22 Ocak 1918]).

⁴⁸ BOA. DH.ŞFR, 86/ 291, (19 B. 1336 [30 Nisan 1918]).

⁴⁹ BOA. DH.ŞFR, 87/ 79, (28 B. 1336 [9 Mayıs 1918]).

⁵⁰ BOA. DH.ŞFR, 585/ 20, (12 Ş. 1336 [23 Mayıs 1918]).

İzmit Mutasarrıflığı, Dâhiliye Nezareti'nden hemen bir vapurun gönderilmesini talep etmiştir⁵¹.

İzmit Sancağı'nda olduğu gibi diğer batı vilayetlerinden de mülteciler peyder pey memleketlerine dönmeye başlamışlardı. Ancak bu sefer döndükleri memleketlerinde benzer sıkıntıları tecrübe etmişlerdi. Bu sıkıntıların en büyük nedeni, *Vilayat-ı Müstahlas* olarak adlandırılan işgalden kurtarılan bu vilayetlerin Rus, Ermeni ve Rumlar tarafından büyük ölçüde yakılıp yıkılmasıydı. Bunun yanı sıra, Osmanlı hükümeti de bu vilayetlerdeki iâşe ve mesken durumunu tam olarak tespit edememişti. Bu nedenle, memleketlerine iade edilen mültecilerden kendilerini idare edemeyenler, bu kez daha önce iltica ettikleri yerlere geri dönmeye başlamışlardı. Bu durum, pek çok zayiata neden olmuştur. Bunun üzerine, Osmanlı hükümeti Ağustos 1918'de yeniden bir karar değişikliğine giderek deniz yoluyla memleketlerine doğru yola çıkanlar hariç, mülteci sevkiyatını durdurma kararı almıştır. Bu karar, iskelelerde bekleyen mültecileri de kapsamaktaydı. Ancak, asıl memleketlerinde iâşe, tohumluk gibi yardımlara ihtiyaç duymayacak durumda olan ve yol masraflarını kendi imkânlarıyla karşılayabilecek mali güce sahip mülteciler bu uygulamanın dışında tutulmuştu⁵².

Osmanlı hükümeti, Ekim 1918'de savaş nedeniyle başka mahalle sevk edilen tüm muhacirlerin memleketlerine dönüşlerini daha sistemli hale getirmek amacıyla bir dizi karar almıştır. Bu kararlara göre, her vilayet veya livada geri dönüş talebinde bulunan nüfus ve aile sayısı ile bunların nereli oldukları tespit edilecekti. Ardından, geri dönüş talebinde bulunanların memleketlerine dönüşleri ve iskânlarının mümkün olup olmadığı, ayrıca seyahatlerinin güvenli olup olmadığı belirlenecekti. Bu bilgiler, gidecekleri memleketin idarecilerine ve merkeze iletdikten sonra, bu şahısların memleketlerine gönderilmelerine karar verilecekti. Ayrıca, bu şahısların memleketlerine seyahatlerinde güvenliklerinin sağlanması temin edilecekti. Son olarak, bu hususların tatbik ve icrasında kusur veya eksiklik gösteren memurlar hakkında derhal en şiddetli cezalar uygulanacaktı⁵³.

Osmanlı hükümetini mültecilerin memleketlerine dönüşleri için daha sert tedbirler almaya iten nedenlerden biri de tehcir dolayısıyla sevk edilen Ermenilerin artık memleketlerine geri dönmelerine izin veren kanunların çıkarılmasıydı. Nitekim 1918 Ekim ve Kasım aylarında Adana'da memleketlerine dönmek üzere toplanan Ermenilerden 7 kişi İzmit'e, 3 kişi de Adapazarı'na dönmek için müracaat etmişti⁵⁴. Dâhiliye Nezareti de 26 Ekim'de İzmit Mutasarrıflığı'na bir yazı göndererek, iadelerine karar verilenlerin memleketlerine geldiklerinde mümkünse akrabalarının yanında iskân edilmelerini, bu suretle iskân edilmeleri mümkün değilse asker, memur ve yerli ahali tarafından tahliye edilecek *emakin-i metrukede* iskân edilmeleri talimatını vermişti. Ayrıca, ihtiyaç durumunda bir-iki ailenin bir arada yerleştirilmeleri de göz önünde bulundurulacaktı. Nezaret, muhacirlerin açıkta kalmamasına itina gösterilmesini talep etmişti. Bunun yanı sıra Ermiş⁵⁵ ve Bahçecik darüleytamlarına tahsis edilen *emval-i metrukenin* derhal tahliye edilmesi ve iadesi için Maarif Nezareti'ne de yazı yazılmıştı⁵⁶.

⁵¹ BOA. DH.ŞFR, 586/ 35, (24 Ş. 1336 [4 Haziran 1918]).

⁵² BOA. DH.ŞFR, 90/ 144, (8 Za. 1336 [15 Ağustos 1918]).

⁵³ BOA. DH.ŞFR, 92/ 235, (17 M. 1337 [23 Ekim 1918]).

⁵⁴ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 12.41.15, lef: 2, 14.11.1918.

⁵⁵ Belgelerde Armiş, Armaş, Ermeşe olarak da geçer. Günümüzde Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Akmeşe Atatürk mahallesidir.

⁵⁶ BOA. DH.ŞFR, 92/ 267, (20 M. 1337 [26 Ekim 1918]).

I. Dünya Savaşı sırasında İzmit Sancağı'nda iskân edilen Trabzon mültecilerinin memleketlerine geri dönüşleri devam ederken, yukarıda da ifade edildiği üzere tehcir ile İzmit'ten gönderilen Ermenilerin de memleketlerine dönüşleri başlamıştı. Ancak Ekim ayının sonlarında Dâhiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, İzmit Sancağı'nın da dâhil olduğu bölgelerde henüz sevk edilmemiş muhacirlerin bulundukları mahallerde kalmalarına karar vermişti⁵⁷. Bu sırada Ermenilerin de geri dönmeye başlaması, İzmit Sancağı'ndaki durumu daha karmaşık bir hale getirmiş ve yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Makalenin konusu I. Dünya Savaşı ile sınırlı olduğu için bu meselelere burada değinilmeyecektir.

Sonuç itibarıyla, Trabzon ve diğer bölgelerden gelen mültecilerin İzmit Sancağı'na yerleştirilmesi, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı zorlukları ve bu zorluklarla başa çıkma stratejilerini ortaya koymaktadır. Savaş nedeniyle muhacir ve mülteci konumuna düşen nüfusun güvenliği, iâşe ve iskânı gibi sorunlar Osmanlı yönetimini zorlamış; ancak aynı zamanda, bu sorunlara pragmatik çözümler geliştirilmesi gerekliliğini de doğurmuştur. Trabzon'dan göç eden mültecilerin memleketlerine geri dönüş süreçleri ise savaşın sonunda oluşan yeni dengeler ve bölgedeki demografik yapı üzerindeki kalıcı etkiler açısından kritik bir dönem olmuştur.

1.3. Balkan Muhacirleri

İzmit Sancağı, Dünya Savaşı öncesinde Balkan Savaşları ile başlayan süreçte birçok Arnavut ve Boşnak muhacirin iskân yeri olmuştur. Bu muhacirlerden bir kısmı, başka yerlere sevk edilmek üzere geçici olarak İzmit'e gönderilmişti⁵⁸. Ancak, Arnavut ve Boşnak muhacirlerden bazıları, İzmit Sancağı'nda nüfusa kaydolmuş, emlak ve arazi satın alarak burada kalıcı olmayı hedeflemişlerdir. Bu nedenle, bu yolda hareket eden muhacirlerin başka yerlere sevk edilmesinden vazgeçilmiştir. Buna rağmen, memurluk görevinde bulunan fakat tam olarak iskân edilmemiş Arnavut ve Boşnakların durumları belirsizliğini koruyordu. Eylül 1915 sonlarında İzmit Tahrirat Müdürlüğü, bu durumu Dâhiliye Nezareti'ne sormuş, Nezaret ise bu şahısların da sevk edilmeyerek bulundukları yerlerde iskân edilmelerini uygun görmüştür⁵⁹.

Dâhiliye Nezareti, Ekim 1915'te İzmit Sancağı'nda bulunan ve yukarıda bahsedilen kategorinin dışındaki Arnavut ve Boşnak muhacirlerin bir kısmının Sivas vilayeti dâhilinde iskân edilmesine karar vermiştir. Bunun üzerine İzmit Mutasarrıflığı, bu muhacirleri peyderpey Ankara'ya sevk etmeye başlamıştır. Ancak, kışın yaklaşması nedeniyle Dâhiliye Nezareti, bu sevk işlemlerinin durdurulmasını ve muhacirlerin sancak dâhilinde iskân edilmesini emretmişti. İzmit Mutasarrıfı Mazhar Bey, 17 Ekim tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek, bu muhacirlerin ilkbahara kadar geçici olarak mı yoksa kati surette mi sancak dâhilinde iskân edileceklerini sormuştur⁶⁰. Nezaret'ten 26 Ekim'de gelen cevapta ise, Arnavut ve Boşnak muhacirlerin % 10 oranında Türkler arasında dağıtılarak kati surette iskân

⁵⁷ BOA. DH.ŞFR, 92/ 298, (23 M. 1337 [29 Ekim 1918]).

⁵⁸ Bu tarz muhacirlere örnek olarak, I. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce, Nisan 1914'te, İzmit'e gelen Nimet Vapuru ile Ankara'da iskân edilmek üzere 23 hane ve 92 kişiden oluşan Arnavut muhacirler, ayrıca Konya'da iskân edilmek üzere 27 hane ve 108 kişiden oluşan Boşnak muhacirler gönderilmiştir. Bkz. BOA. DH.ŞFR, 40/ 88, (30 Ca. 1332 [26 Nisan 1914]).

⁵⁹ BCA. Muhacirin, 272.0.0.12/ 35.6.13, lef: 2, 23.09.1915.

⁶⁰ BCA. Muhacirin, 272.0.0.12/ 35.7.9, lef: 2, 17.10.1915.

edilmeleri yönünde talimat verilmiştir⁶¹. Böylece, ilk aşamada emlak ve arazi satın alarak kalıcı olan muhacirlerin sevkinden vazgeçilmiş, daha sonra memurların sevk edilmesi durdurulmuş ve nihayetinde bu muhacirlerin tamamı sancak dâhilinde iskân edilmiştir.

İzmit Mutasarrıflığı, Kasım 1917 sonlarında Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda kasaba merkezinde iskâna muhtaç Arnavut muhacirin bulunmadığını, mevcut Arnavut muhacirlerin ise daha önce geldiklerini, iş ve güçleriyle meşgul olduklarını belirtmiştir. Mutasarrıflık ayrıca, müracaat eden bütün muhacirlerin iskân edildiğini, bu nedenle misafir olarak kalan muhacir bulunmadığını ifade etmiştir⁶². Dâhiliye Nezareti ise Aralık 1917'de İzmit Mutasarrıflığı'na yeni bir yazı göndererek, Arnavut muhacirlerinin son durumlarını sormuştur. Nezaret, yeni gelecek ve henüz iskân muameleleri yapılmamış olanların, sevk mahalleri ve iskân yerleri belirleninceye kadar İzmit'te misafir olarak tutulması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, bu muhacirlerin iskânlarına kadar yabancı defterlerine kaydedilmelerini ve ellerine *Tezkere-i Osmanî* (kimlik belgesi) verilmesini istemiştir. Dâhiliye Nezareti, son olarak misafir kalan Arnavut muhacirlerin memleketleri ile sayılarının bildirilmesini talep etmiştir⁶³. Nezaretin Arnavut muhacirleri ile ilgili politikaları, 1918 yılında da aynı şekilde devam etmiştir⁶⁴.

I. Dünya Savaşı sırasında İzmit Sancağı'nda bulunan Arnavut ve Boşnak muhacirlerden başka bazı Balkan muhacirleri de çeşitli sorunlar yaşamışlardır. Örneğin, Silistre muhacirlerinden Alis bin Adil, iskân için İzmit'e sevk edilmişken, yetkililer daha sonra onu sebepsiz yere Konya'ya gönderilmişlerdi. Hâlbuki Nezaret, muhacirlerin iskân edildikleri mahallerden başka yerlere sevk edilmemesi yönünde kesin bir karar almıştı. Bu nedenle Alis bin Adil tekrar İzmit'e getirtilerek iskân edilmiş, ancak bu durum, yeni masraflara yol açmıştır. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti bu tür sıkıntıların tekrarlanmaması için, Eylül 1916'da İzmit Mutasarrıflığı'na bir telgraf göndererek, sancak dâhilinde bulunan muhacirlerin başka bir mahalle gönderilmemesini kesin surette emretmiştir⁶⁵.

Söz konusu Balkan muhacirlerinin iskân işlemleri I. Dünya Savaşı sırasında da devam etmiştir. Nitekim Dâhiliye Nezareti 31 Ekim 1916 tarihinde İzmit Mutasarrıflığı'na gönderdiği yazıda, Kumanova, Üsküp, Manasır ve Hasköy muhacirlerinden olup, iskân edilmeleri için İzmit ve Adapazarı'na sevk olunan 38 kişinin buralarda iskân edilmeleri talimatını vermişti⁶⁶. Benzer bir şekilde, Dedeagaç muhacirlerinden Mehmet Şevki adlı bir kişi, Kasım 1916'de Osmanlı hükümetine başvurarak Balkan Savaşları sırasında emlak ve arazisini terk ederek 4 nüfus olarak İzmit'e geldiklerini, ancak o ana kadar iskân edilmediklerini belirtmiştir. Bunun üzerine yapılan tahkikat neticesinde talebin haklı olduğuna kanaat getiren Dâhiliye Nezareti, İzmit Mutasarrıflığı'na bir yazı göndererek, adı geçen şahsın İzmit'te iskân edilmesine onay verdiğini bildirmiştir⁶⁷.

⁶¹ BCA. Muhacirin, 272.0.0.12/ 35.7.9, lef: 1, 26.10.1915. Dâhiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin İdaresi de 27 Ekim tarihinde bir karar alarak İzmit'in de dâhil olduğu birçok vilayet ve sancak dâhilindeki İslam muhacirlerin bulundukları mahallerde iskân edilerek başka bir mahallere sevkıyatlarına son verilmesi kararını almıştı. BOA. DH.ŞFR, 57/ 180, (18 Z. 1333 [27 Ekim 1915]).

⁶² BCA. Sevkiyat, 272.0.0.14/ 74.11.26, lef: 1, 26.11.1917.

⁶³ BCA. Sevkiyat, 272.0.0.14/ 74.11.26, lef: 3, 06.12. 1917.

⁶⁴ BOA. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı (DH.SN.THR.), 78/ 44, lef: 2, (30 Ca. 1336 [13 Mart 1918]).

⁶⁵ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 8.11.11, lef: 3, 19.09.1916.

⁶⁶ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 8.13.4, 2.11.1916.

⁶⁷ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 8.13.15, lef: 2, 13.11.1916.

Söz konusu süreçte İzmit Sancağı'na iskân edilen muhacirlerin istatistiklerini arşiv belgelerinden takip etmek mümkündür. Örneğin o sırada İzmit'e bağlı Geyve kazasına ait Ağustos 1916 tarihli belgeye göre Balkan Savaşları öncesinde ve sonrasında kazaya iskân edilen muhacir⁶⁸ miktarı şu şekildedir:

Erkek	Kadın	Toplam	Hane	Vilayeti	Geldiği Yerdeki		İskân Edildiği Yerdeki		
					Sancağı	Kazası	Sancağı	Kazası	Karyesi
2	3	5	1	Selanik	-	-	İzmit	Geyve	Geyve merkez
1		1	1	Selanik	-	Langaza	İzmit	Geyve	Geyve merkez
49	48	97	28	Selanik	-	Zihne	İzmit	Geyve Akhisar	Akhisar kasabası
6	4	10	3	Selanik	-	Siroz	İzmit	Geyve	Geyve
1	-	1	1	Selanik	-	Ralada	İzmit	Geyve	Geyve
13	14	27	8	Manastır	-	Filorine	İzmit	Geyve	Geyve
15	13	28	6	-	Gümülcine	Eğridere	İzmit	Geyve	Geyve
56	52	108	33	Kosova	Seniçe	Yenipazar	İzmit	Geyve	Geyve
8	8	16	3	Üsküp	-	-	İzmit	Geyve	Geyve
151	142	293	84		Toplam				

Tablo 1: Geyve kazasında iskân edilen Balkan muhacirleri⁶⁹

Geyve kazasına iskân edilen Balkan muhacirlerinin dağılımını gösteren bu tabloya göre, kazaya Selanik, Manastır, Kosova ve Üsküp gibi Balkan vilayetlerinden toplam 293 kişiden oluşan ve 84 hane iskân edilmiştir. Bunlardan Kosova Seniçe Yenipazar'dan gelen 33 hanede 108 muhacir Boşnak diğerleri ise Türk'tür⁷⁰. Selanik Vilayeti, özellikle Zihne kazasından gelen 97 kişi ve 28 hane ile en büyük grubu oluşturmaktadır. Diğer vilayetlerden gelen daha küçük gruplar da Geyve kazasında yerleştirilmiştir. Bu tablo, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki demografik yapısını değiştiren zorunlu göç hareketlerinin bir yansımasıdır. Sadece bu tablodaki verilerden hareketle Geyve gibi stratejik bir yerleşim birine yapılan bu iskânların, bölgenin sosyal ve ekonomik yapısını değiştirdiğini söylemek mümkündür.

2. Muhacir ve Mültecilere Yapılan Yardımlar

I. Dünya Savaşı sırasında, İzmit Sancağı dâhilindeki muhacirlere merkezî hükümet ve mahalli idarelerce çeşitli yardımlar yapılmıştır. Bu yardımların savaş başladıktan yaklaşık bir yıl sonra, Ekim 1915'ten itibaren daha sistemli bir hale geldiği görülmektedir. Meselâ, İzmit Mutasarrıflığı, Balkan Savaşları sırasında İzmit'e getirilen ve kimsesiz kalan muhacir çocukların sefaletten kurtarılması ve eğitimlerinin sağlanması amacıyla sancak dâhilindeki metruk binalardan birini yetimhane haline dönüştürmüştür. Bu yetimhanenin kuruluş ve devamlılık masrafları için gerekli para ise, Dâhiliye Nezareti'ne yapılan başvuru sonucunda Muhacirin Müdüriyeti'nden sağlanmıştır⁷¹. Öte yandan muhacirler iskân edildikçe, yardım talepleri de artmaya başlamıştı. Ermenilerin tahliye ettiği Bahçecik, Müslüman muhacirlerin iskân edildiği yerler arasındaydı. Ancak bu bölgeye yerleştirilen muhacirlere tohumluk zahire verilmemişti. Bunun üzerine 24 Aralık 1915'te bu muhacirler adına Muhtar İsmail, diğer muhacirlere sağlandığı gibi kendilerine de tohumluk ve yemeklik zahire verilmesi talebiyle

⁶⁸ BCA. İhsaiyat, 272.0.0.65/ 6.1.5, lef: 2, 21.08.1916.

⁶⁹ BCA. İhsaiyat, 272.0.0.65/ 6.1.5, lef: 3 (t.y.).

⁷⁰ BCA. İhsaiyat, 272.0.0.65/ 6.1.5, lef: 3.

⁷¹ BOA. DH.SN.THR, 70/ 5, lef: 2, (2 Z. 1333 [11 Ekim 1915]).

Dâhiliye Nezareti'ne başvurmuştur⁷². Nezaret, 3 gün sonra İzmit Mutasarrıflığı'na gönderdiği yazıda, Bahçecik'teki muhacirlere talimat dairesinde ve ihtiyaçları nispetinde tohumluk zahire verilmesi gerektiğini belirtmiştir⁷³. Savaşın zorlu koşullarına rağmen, Bahçecik muhacirlerinin ihtiyaçlarına 3 gün gibi kısa bir sürede cevap verilmesi, devletin bu tür durumlara gösterdiği hızlı tepkiyi göstermesi bakımından dikkat çekici bir durumdur.

Nisan 1916'da bu kez Yalova muhacirleri İstanbul Muhacirin Müdüriyeti'ne başvurarak kendilerine buğday, arpa, patates ve mısır tohumları verilmediğini belirtmiş ve *"nefeslerimiz boş kaldı, şu günlerde tohumluk mısır verilmeyecek olursa açlığa mahkûm kalacağız, merhamet eyleriz"* sözleriyle yardım talep etmişlerdir⁷⁴. Yalova muhacirleri gibi Adapazarı muhacirleri de yardıma muhtaç durumdaydı. Bunun üzerine Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, 1916 Mayıs ayı başlarında Adapazarı'ndaki bir banka şubesi aracılığıyla, muhacirlere tohum alınması ve diğer masraflar için 4.000 lira göndermiştir⁷⁵. Gönderilen paranın 1.000 lirasının, Suriye'den Adapazarı'na sevk olunan ailelerin masraflarına, 3.000 lirasının ise sancağın acil ihtiyaçlarına harcanması talimatı verilmişti. Söz konusu 1.000 liranın 55.000 kuruşu, muhacirler için tohum alımına harcanmıştır⁷⁶.

İzmit Sancağı'nda mevcut muhacirlerin iâşe sorunları henüz tam anlamıyla çözülememişken, sancağa yeni muhacirlerin gelmesi durumu daha müşkül bir hale getirmiştir. Nitekim Haziran 1916'da Trabzon'un Of kazasından İzmit'e yeni bir muhacir grubu ulaşmıştı. Bu muhacirlerden bir kısmı ise Karasu nahiyesinin Sinanoğlu köyüne yerleşmişti. 9 hane ve 66 nüfustan oluşan bu muhacir grup, iskân edilmiş olmalarına rağmen iâşe konusunda herhangi bir gelişme kaydedilmemiş, ne mahsul ekebilmiş ne ürün elde edebilmişlerdir. Bu muhacirlerin lideri konumundaki Rıdvan Ağa 19 Kasım 1916 tarihinde Adapazarı Kaymakamlığı'na başvurarak diğer muhacirlere sağlandığı gibi kendilerine de iâşelerinin temin edilmesini talep etmiştir⁷⁷. Aynı gün Rıdvan Ağa, başka bir dilekçe ile kendisinin de Adapazarı merkezinde Garip Mahallesi'nde iskân edildiğini, Adapazarı'na yerleşmeyi düşündüğünü ve ziraat yapabilmek için ihtiyaç duyduğu tohum ile arazinin verilmesini istemiştir⁷⁸. Dâhiliye Nezareti de Şubat 1917'de İzmit Mutasarrıflığı'na bir yazı göndererek Rıdvan Ağa ve diğer Of muhacirlerinin taleplerinin yerine getirilmesi gerektiğini belirtmiştir⁷⁹.

Türk-Müslüman muhacir ve mültecilerin yerleştirildiği yerlerden biri de Ermenilerin tahliye ettiği İzmit'in Ermişe nahiyesiydi. Ermenilerden kalan binalardan biri darüleytam olarak tahsis edilmişti. Buradaki yetim öğrenciler, 2.000 dönüm araziye ekime hazır hale getirmişlerdi. Ancak bu arazinin ekilmesi için 25.000 kıyye kadar tohumluk buğdaya ihtiyaç duyulmaktaydı. İzmit Mutasarrıflığı bu miktarda buğdayın verilmesine onay vermemişti. O sırada Adapazarı'nda bulunan Mülkiye Müfettişi Emin Bey, 12 Aralık 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, yetimlerin emeklerinin boşa gitmemesi için havanın müsait olduğu iki-üç gün içinde bu tohumun gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir⁸⁰. Dâhiliye

⁷² BCA. İskân, 272.0.0.11/ 7.5.2, lef: 2, 24.12.1915.

⁷³ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 7.5.2, lef: 1, 27.12.1915.

⁷⁴ BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 64.4.7, lef: 2, 21.04. 1916.

⁷⁵ BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 64.4.7, lef: 1, 03.05.1916.

⁷⁶ BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 64.5.10, lef: 1, 26.06.1916.

⁷⁷ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 9.22.10, lef: 4, 19.11.1916.

⁷⁸ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 9.22.10, lef: 3, 19.11.1916.

⁷⁹ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 9.22.10, lef: 1, 17.02.1917.

⁸⁰ BOA. DH.İ.UM.EK, 27/ 10, lef: 3, (16 S. 1335 [12 Aralık 1916]).

Nezareti bu meseleyi Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne havale etmiş ve tohum meselesini Ankara Haymana'dan gelecek buğdayla çözmeyi planlamışlardı. Bu amaçla 5 vagon buğdayın Haymana'dan gönderilmesi düşünülmüş, hatta bir vagon yola dahi çıkmıştır. Hatta Ermişe yetimhanesi arazilerinin ekimi için de bir vagon tohumluk buğday verilmesi planlanmıştır⁸¹.

Haymana'dan İzmit muhacirleri ve mültecileri için tohumluk buğdayın getirilme süreci, 1916 yılı Şubat ayına kadar uzanmaktadır. Başlangıçta, bu tohumluk buğdayın Konya Vilayeti'nden temin edilmesi planlanmıştı. Bu çerçevede İzmit Mutasarrıflığı, muhacirlerin tohumluk buğday ihtiyacı için Konya Vilayeti ile irtibat halindeydi. Şubat 1916'da Konya Vilayeti, buğdayın kilesini 44 paraya vereceğini İzmit Mutasarrıflığına bildirmişti. İzmit Mutasarrıfı Mazhar Bey ise Dâhiliye Nezareti'nden, bu buğdayın vagon temin edilerek Konya Vilayeti'nden İzmit'e gönderilmesini istemişti⁸². Nezaret de bu doğrultuda Konya Vilayeti'ne yazı göndermiştir⁸³. Ancak, Ekim 1916 gelindiğinde bile İzmit'e ne Ankara'dan ne de Konya'dan tohumluk buğday ulaşmıştı. Bunun üzerine Mutasarrıf Mazhar Bey önce 11 Ekim'de Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf göndererek, İzmit'in mahsulâtının iaseye yeterli olmadığı gibi tohumluğa da elverişli olmadığını vurgulamış ve muhacirlerin ihtiyaçları için Konya'dan beş vagon tohumluk buğdayın acilen gönderilmesini talep etmiştir. Bu beş vagon buğdayın 1'er vagonu Adapazarı-Geyve ve Yalova-Karamürsel'e, 3 vagonu ise İzmit'e ait olacaktı⁸⁴. Ancak Nezaret ilk yazışmaların ardından aylar geçmesine rağmen İzmit Mutasarrıflığına bu buğdayın Konya gibi uzak yerlerden değil, daha yakın bir bölgeden temin edilmesini önermekteydi⁸⁵. Bu noktada tohumluk buğdayın Konya'dan değil Ankara'dan getirilmesi gündeme gelmiştir.

Mazhar Bey, 14 Ekim'de Nezaret'e bir telgraf daha göndererek, ziraat mevsiminin geldiğini ve muhacirlere tohumluk buğdayın acilen Ankara veya Konya'dan getirilip dağıtılmadığı takdirde, ziraat yapmalarının mümkün olmayacağını belirtmiştir. Mazhar Bey, son bir uyarı olarak buğdayın artık bir an önce gönderilmesini istemiştir⁸⁶. Dâhiliye Nezareti, Ticaret ve Ziraat Nezareti ile yazışarak muhacirler için gerekli tohumluk buğday meselesini çözmeye çalışmıştır⁸⁷. Sonunda buğdayın Ankara'dan getirilmesine karar verilmiştir. Bu karar uyarınca Adapazarı ve Geyve'ye 1'er, İzmit'e ise 3 olmak üzere toplam 5 vagon tohumluk buğday Ankara'dan satın alınarak gönderilecekti. Ancak bu planda Yalova ve Karamürsel listeden çıkarılmış oluyordu. Bu beş vagon zahirenin bedelleriyle nakliye masraflarına karşılık gelen 175.000 kuruşluk havalename ise 30 Ekim'de Ankara Vilayetine gönderilmiştir⁸⁸.

Aralık 1916'ya gelindiğinde, beklenen 5 vagon tohumluk buğday henüz İzmit Sancağı'na ulaşmamıştı. Üstelik genel iase durumuna ait zahire, sancağın yemeklik ihtiyacını bile karşılayamıyordu. İzmit merkez kazası dâhilindeki muhacirin için 5.000 kilogram buğday ayrılmıştı, ancak diğer muhacir ve mülteciler hala 5 vagon tohumluk buğdayı beklenmekteydi⁸⁹. Dâhiliye Nezareti 4 Aralık 1916'da tekrar Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne yazı yazarak bu sorunun acilen çözülmesini talep etmiştir⁹⁰. Nihayet, Aralık 1916'nın sonlarında,

⁸¹ BOA. DH.İ.UM.EK, 27/ 10, lef: 2, (24 Ra. 1335 [18 Ocak 1917]).

⁸² BCA. Muhacirin, 272.0.0.12/ 36.10.6, lef: 3, 12.02.1916.

⁸³ BCA. Muhacirin, 272.0.0.12/ 36.10.6, lef: 1, 17.02.1916.

⁸⁴ BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 64.8.4, lef: 2, 11.10.1916.

⁸⁵ BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 64.8.4, lef: 3, 14.10.1916.

⁸⁶ BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 64.8.4, lef: 1, 14.10. 1916.

⁸⁷ BOA. DH.İ.UM.EK, 26/ 94, lef: 9, (18 M. 1335 [14 Kasım 1916]).

⁸⁸ BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 64.9.4, 15.11.1916.

⁸⁹ BOA. DH.İ.UM.EK, 105/ 52, lef: 1, (S. 1335 [Aralık 1916]).

⁹⁰ BOA. DH.İ.UM.EK, 26/ 94, lef: 1, (8 S. 1335 [4 Aralık 1916]).

İzmit, Adapazarı ve Geyve kazalarındaki muhacirler için Ankara Vilayeti dâhilindeki Haymana kazasından 5 vagon tohumluk buğday satın alınmıştır⁹¹. 1917 Ocak ayı itibarıyla, bu 5 vagon dan ilki Haymana kazasından sevk edilmiştir. Diğer vagonların da peyderpey gönderileceği Haymana Kaymakamlığı tarafından bildirilmiştir⁹². Böylece, 1916 yılı başlarında talep edilen tohumluk buğday, ancak 1917 başlarında kısmen karşılanabilmişti.

Osmanlı yetkilileri, Aralık 1916'nın sonlarında İzmit Sancağı dâhilindeki mültecilerden ziraat konusunda istifade edilmesini gündemlerine almışlardı. Bu mültecilerin gerekli çift hayvanat ile ziraat alet ve edevatın İzmit Mutasarrıflığı tarafından satın alınarak kendilerine verilmesi planlanmıştır. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, 27 Aralık 1916 tarihinde İzmit Mutasarrıflığı'na gönderdiği yazıda, daha önce yeterli miktarda tahsisatın gönderildiğini belirtmiş ve buna göre hızlı bir şekilde mültecilerin ihtiyaçlarının giderilmesini istemiştir⁹³.

İzmit Mutasarrıflığı liva dâhilinde iskân edilen Rum muhacirleri için de Osmanlı yetkililerinin yardımına başvurmuştur. Mutasarrıf Mazhar Bey, 21 Kasım 1915 tarihinde Nezaret'ten Rum muhacirleri için tedarik edilecek tohumluk, çift hayvanları ve diğer tayinat için kullanılmak üzere 400 bin kuruşluk havalenamenin gönderilmesini talep etmiştir⁹⁴. Bu bağlamda Ertuğrul Sancağı'ndan İzmit'e gelen muhacirlerin aç bırakılmaması için muhacir tahsisatından iskân ve iaşelerinin sağlanması yönünde 4 Mart 1916'da Dâhiliye Nazırı Talat Bey tarafından Mutasarrıf Mazhar Bey'e talimat verilmiştir⁹⁵. Bunun yanı sıra, Mayıs 1916'da İzmit Sancağı'nda Adapazarı ve Geyve kazaları ile diğer bölgelere sevk edilecek yaklaşık 2.000 nüfus Rum muhaciri bulunmaktaydı. İzmit Mutasarrıfı Mahzar Bey, 31 Mayıs'ta Dâhiliye Nezareti'nden bu muhacirler için 300.000 kuruşluk havalenamenin acilen gönderilmesini talep etmiştir⁹⁶. Dâhiliye Nezareti de bu havale nameyi 5 Haziran 1916'da göndermiştir⁹⁷.

I. Dünya Savaşı'ndan önce iskân edilen bazı muhacirlere, savaş yıllarında da yardım edilmiştir. Balkan Savaşları sırasında Yanya muhacirlerinden bir kısmı İzmit'te iskân edilmişti. Fakat bu muhacirler geçim sıkıntısı çektiklerinden, Musa Kazım ve dokuz arkadaşı Mayıs 1916'da Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak, kendilerine uygun miktar emlak ve arazi verilmesini talep etmişlerdi⁹⁸. Nezaret, bu talebi değerlendirerek Muhacirin Müdüriyeti aracılığıyla İzmit Mutasarrıfından bu muhacirlere de emsali gibi arazi verilmesini istemiştir⁹⁹. İzmit Mutasarrıflığı, 13 Eylül 1916 tarihinde bağlı kazalara bir yazı göndererek, iskân edilmiş ve henüz arazi verilmemiş olan muhacirlere, Muhacirin Nizamnamesi hükümlerine göre arazi tahsis edilmesini ve bu şekilde iskânlarının sağlanmasını talimatını vermiştir¹⁰⁰.

İzmit Sancağı'nda, muhacirlere ayrılan tahsisattan Ermeni, Rum ve Arap ailelerinin iâşe ve iskân masrafları da karşılanmaktaydı. Fakat Mart 1917 tarihinden itibaren İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen bir telgraf ile muhacirin tahsisatının artık sadece mülteciler ile muhacirlere hasredilmesi istenmişti. Osmanlı hükümeti, Ermeni, Rum ve Arap ailelerini de

⁹¹ BOA. DH.İ.UM.EK, 26/ 94, lef: 7, (28 S. 1335 [24 Aralık 1916]).

⁹² BOA. DH.İ.UM.EK, 27/ 10, lef: 5, (3 R. 1335 [27 Ocak 1917]).

⁹³ BOA. DH.İ.UM.EK, 26/ 29, lef: 1, (2 Ra. 1335 [27 Aralık 1916]).

⁹⁴ BOA. DH.ŞFR, 498/ 48, (13 M. 1334 [21 Kasım 1915]).

⁹⁵ BOA. DH.ŞFR, 61/ 174, (28 R. 1334 [4 Mart 1916]).

⁹⁶ BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 64.6.4, lef: 1, 31.05. 1916.

⁹⁷ BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 64.6.4, lef: 2, 01.07.1916.

⁹⁸ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 8.7.5, lef: 2, 16.05.1916.

⁹⁹ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 8.7.5, lef: 3, 23.05.1916.

¹⁰⁰ BOA. DH.İ.UM.EK, 20/ 44, lef: 5, (15 Za. 1334 [13 Eylül 1916]).

unutmamış; muhacirlere ayrılan tahsisatın dışında, 1 Mayıs 1917 tarihinde İzmit Mutasarrıflığı'na 2.000 lira havale etmiştir¹⁰¹.

Ekim 1917 geldiğinde İzmit Livası dâhilinde iskân edilmiş muhacir ve mültecilerin kışlık tohumluk sıkıntısı yeniden ortaya çıkmıştır¹⁰². İzmit Sancağı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından tespit edilen kazalara göre muhacir ve mültecilerin ihtiyacı olan tohumluk buğday ve arpanın miktarı şu şekildedir:

<i>Kaza</i>	<i>Cins Buğday</i>	<i>Cins Arpa</i>
Merkez	40.000	15.000
Yalova	19.000	10.500
Adapazarı	15.000	15.000
Karamürsel	10.000	-
Geyve	10.000	2.000
Kandıra	1.800	1.000
Toplam	95.800	43.500

Tablo 2: İzmit Sancağı'nda muhacir ve mültecilerin ihtiyacı olan tohumluk miktarı¹⁰³

Bu tablo, İzmit Sancağı'na bağlı kazalardaki muhacir ve mültecilerin kışlık tohumluk ihtiyaçlarını göstermektedir. Tabloda, her bir kaza için ihtiyaç duyulan buğday ve arpa miktarları belirtilmiştir. Merkez kazası, 40.000 kilogram buğday ve 15.000 kilogram arpa ile en yüksek tohumluk ihtiyacına sahip görünmektedir. Yalova ve Adapazarı kazaları da sırasıyla 19.000 ve 15.000 kilogram buğday, 10.500 ve 15.000 kilogram arpa ihtiyaçlarıyla önemli bir yer tutmaktadır. Karamürsel ve Geyve kazalarının ihtiyacı nispeten daha düşüktür; Karamürsel'in 10.000 kilogram buğday, Geyve'nin ise 10.000 kilogram buğday ve 2.000 kilogram arpa ihtiyacı bulunmaktadır. Kandıra kazası ise 1.800 kilogram buğday ve 1.000 kilogram arpa ihtiyacı ile en düşük tohumluk talebine sahiptir. Toplamda, sancağın ihtiyaçları 95.800 kilogram buğday ve 43.500 kilogram arpa olarak hesaplanmıştır. Bu veriler, bölgedeki tarım faaliyetlerinin sürdürülmesi için gerekli olan destek miktarını ortaya koymakta ve buğdayın, sancağın temel ihtiyaç maddesi olarak öne çıktığını göstermektedir. İzmit Livası'nda muhacir ve mültecilere kışlık tohumluğu için tespit edilen 43.500 kilo arpa ve 95.800 kilo buğdayın tedariki için Dâhiliye Nezaretine yazılmış¹⁰⁴, Nezaret de Ticaret ve Ziraat Nezaretine durumu bildirmişti¹⁰⁵.

Muhacir ve mültecilere yapılan yardımlardan biri de günlük ekmek tayinatıydı. Ancak verilen ekmeğin miktarında zaman içerisinde değişiklikler olmuştur. Nitekim Muhacirler Nizamnamesi'nin iaşeye dair maddesine göre büyük muhacirlere birer kıyye, küçüklere ise yarımşar kıyye ekmek veya bunun bedelinin verilmesi gerekmekteydi. Ancak, İzmit Livası'na savaş sırasında “*Vilayât-ı Şarkıyye*”den zorunlu olarak göç eden mülteciler için büyüklerine üçer kuruş, küçüklerine ise altmışar para verilmesi hususunda bir talimatname yayınlanmıştır. Ayrıca, savaş koşulları nedeniyle hükümet tarafından dâhili seyahat gereği tehcir edilen gayrimüslim cemaat fertlerine de 5 Temmuz 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nce

¹⁰¹ BCA. Muhasebe, Levazım, Mübayaat, 272.0.0.74/ 65.15.9, lef: 1, 02.05.1917.

¹⁰² BCA. İskân, 272.0.0.11/ 11.31.8, lef: 3, 09.09.1917.

¹⁰³ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 11.31.8, lef: 4, (t.y.).

¹⁰⁴ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 11.31.8, lef: 3.

¹⁰⁵ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 11.31.8, 18.09.1917.

mülteciler gibi iaşelerinin sağlanması yönünde bir karar alınmıştır. 11 Kasım 1917 tarihli Nezaretin tamiminde ise, muhacir ve mültecilere hububat veya ekmek verilmesi suretiyle hayatlarının temini emredilmişti. İzmit Mutasarrıflığı, muhacir ve mülteciler ile tehcir edilmiş olan gayrimüslim cemaat fertlerine, büyüklerine üçer kuruş, küçüklerine ise altmışar para yevmiye vererek iaşelerini sağlama yolunu tercih etmiştir. İzmit Muhacirin Müdüriyeti, iaşe meselesinde bir ahenk oluşturmak ve ileride bir teftişe maruz kalmamak için ne suretle hareket edilmesi gerektiğini 17 Aralık 1917 tarihinde Aşair ve Muhacirin Genel Müdüriyeti'nden sormuştur¹⁰⁶. Gelen cevaba göre, gerek muhacir ve mültecilere, gerekse nakledilmiş olan gayrimüslimlerden muhtaç olanlara aldıkları yevmiyelere karşılık olarak ekmek veya hububat verilmesi gerektiği belirtilmiştir¹⁰⁷.

Yukarıda ifade edildiği üzere İzmit Sancağı Adapazarı kazasına bağlı Karasu nahiyesine, Trabzon vilayetindeki Sürmene, Of ve Hopa kazalarından gelen mülteciler yerleştirilmişti. Bu mültecilerden Hacı Yakup Oğlu Hamit ve Hopalı Ahmet Oğlu Ali adlı iki kişi, 23 Nisan 1918 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe vererek, bir seneden beri Adapazarı'na bağlı Karasu nahiyesinde 500 nüfusu aşan, çocuk ve erkeksiz kadından oluşan mülteciler olduklarını belirtmişlerdir. Dilekçede, bu mültecilerin erkeklerinin askerde "*vatan uğrunda canların feda etmekte*" oldukları ve o ana kadar ne para ne de herhangi bir yiyecek almadıkları ifade edilmiştir. Açlık ve sefalet içinde olduklarını dile getiren bu mülteciler, etraflarındaki diğer kazalardaki mültecilere sağlanan yardımlar gibi kendilerine de Karasu nahiyesinden düzenli olarak para ile düzenli olarak iaşeden mısır verilmesini talep etmişlerdir¹⁰⁸. Dâhiliye Nezareti, bu dilekçeyi aldıktan altı gün sonra İzmit Mutasarrıflığı'na bir yazı göndererek bu mültecilerin iaşelerinin düzenli olarak verilmesini istemişti¹⁰⁹.

Daha önce verilen emir gereği muhacir ve mültecilerden muhtaç olanlara aldıkları yevmiyelere karşılık olarak ekmek veya hububat verilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak Temmuz 1918'de İzmit Muhacirin Müdüriyeti yeni bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Çünkü iaşeden alınan buğdayın kilosu 10, mısır ve arpanın kilosu ise 8,5 kuruş olmuştu. Bu durumda her bir nüfusa yevmiye olarak buğdayın 3 kuruş ve mısırla arpanın ise 100 para olması anlamında gelmekteydi. Ancak bu nakden verilen yevmiye miktarını büyük ölçüde aşmaktaydı. İzmit Muhacirin Müdüriyeti bu durumu 4 Temmuz 1918'de Aşair ve Muhacirin Umum Müdüriyeti'ne sormuştu¹¹⁰. Gelen cevapta, nakden yevmiye verilmesinden vazgeçilmesi ve muhacir ve mültecilere genel iaşeden dağıtılan oranda ekmek veya erzak verilmesi gerektiği, bu giderlerin iaşe maddesi için gönderilen tahsisattan karşılanması gerektiği belirtilmiştir¹¹¹.

İzmit Sancağı dâhilindeki muhacir ve mültecilerin iskân, barınma ve yiyecek ihtiyaçlarının yanı sıra, giyecek ihtiyaçları için de Osmanlı yetkilileri harekete geçmiş ve bir şartname hazırlamıştı. Bu şartnameye göre, İzmit mültecilerinin giydirilmesi için 9.000 arşın basma satın alınmış, ancak bu miktar yeterli gelmemiştir. İzmit Mutasarrıflığı'nın Şubat 1917'deki talebi üzerine¹¹², Dâhiliye Nezareti 3.000 arşın basma daha satın alınmasına izin vermiştir¹¹³.

¹⁰⁶ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 12.35.11, lef: 2, 17.12.1917.

¹⁰⁷ BCA. İskân, 272.0.0.11/ 12.35.11, lef: 1, 03.01.1918.

¹⁰⁸ BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 66.25.14, lef: 2, 23.04.1918.

¹⁰⁹ BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 66.25.14, lef: 3, 29.04.1918.

¹¹⁰ BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 67.29.12, lef: 1, 04.07.1918.

¹¹¹ BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 67.29.12, lef: 2, 15.07.1918.

¹¹² BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 64.12.10, lef: 1, 25.02.1917.

¹¹³ BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat, 272.0.0.74/ 64.12.10, lef: 2, 27.02.1917.

Görüldüğü üzere Osmanlı hükümetini, kış aylarında muhacir ve mültecilerin giydirilmesi hususıyla da mümkün mertebe ilgilenmeye çalışmıştır.

I. Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti, İzmit Sancağı'ndaki muhacir ve mültecilere yönelik olarak çeşitli yardımlar sağlamaya çalışmıştır. Bu yardımlar, özellikle savaşın getirdiği zorluklar ve artan nüfus hareketleri karşısında, zamanla daha sistematik bir hale gelmiştir. Devlet, yiyecek, giyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanması için merkezi ve yerel düzeyde yoğun çaba sarf etmiştir. Bununla birlikte, savaşın zorlu koşulları ve kaynakların sınırlılığı, bu yardımların yeterliliğini zaman zaman sorgulanır hale getirmiştir. Yine de Osmanlı hükümeti, mültecilerin hayatta kalmasını sağlamak ve yaşam koşullarını iyileştirmek adına elindeki imkânları seferber etmiştir.

Sonuç

I. Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, ekonomik ve demografik yapısında derin ve kalıcı izler bırakan büyük bir kriz dönemidir. Bu kriz, yalnızca savaş meydanlarında yaşanan çatışmalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda savaşın yol açtığı göç ve nüfus hareketleri gibi insani krizlerle de kendini göstermiştir. Bu bağlamda, İzmit Sancağı, savaş sırasında ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı bu sorunların çözümü için önemli bir merkez haline gelmiştir. İzmit Sancağı, savaşın getirdiği kaotik ortamda, Osmanlı hükümetinin muhacir ve mültecilerin iskânı için gösterdiği çabaların yoğunlaştığı bir bölge olmuştur. Ermenilerin tehciri ile boşalan köyler, özellikle Türk-Müslüman muhacirlerin yerleştirildiği alanlar haline gelmiş, ancak bir süre sonra gayrimüslim muhacirler de sancak dâhilinde iskân edilmişlerdi. Bu dönemde, Osmanlı hükümeti bir yandan aşiretleri yerleşik hayata geçirmeye çalışırken, diğer yandan yerinden edilen mültecilerin güvenliğini ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Ancak, savaş şartlarında iskân süreci doğal olarak sorunsuz ilerlememiştir. Muhacirlerin, akrabalarının bulunduğu yerlere gitme eğiliminde olmaları, iskân sürecinde düzensizliklere yol açmış, bu durum Dâhiliye Nezareti'nin daha sıkı tedbirler almasını zorunlu kılmıştır. Yine de bu tedbirler, uygulamada her zaman istenilen sonucu vermemiş ve yerleştirme sürecinde zaman zaman gecikmeler yaşanmıştır. Savaşın sonlarına doğru, İzmit Sancağı'nda demografik yapı daha da karmaşık hale gelmiştir. Trabzon'dan gelen mültecilerin memleketlerine geri dönmeye başlaması ve Ermenilerin geri dönüş süreçleri, sancağın sosyal dokusunu yeniden şekillendirmiştir. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin savaşın sonundaki yeni dengelerle nasıl başa çıkmak zorunda kaldığını ve bu zorlukların bölgedeki kalıcı etkilerini göstermektedir.

Osmanlı hükümeti, savaşın getirdiği zorluklar karşısında, muhacir ve mültecilere yönelik yiyecek, giyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanması için merkezi ve yerel düzeyde yoğun çaba sarf etmiştir. Merkezi hükümet, yerel yönetimlerle iş birliği yaparak, mültecilere düzenli yiyecek teminini sağlamaya çalışmış, özellikle kış aylarında bu konuda ek tedbirler almıştır. Ancak, kaynakların sınırlı olması, bu yardımların her zaman yeterli düzeyde olmasını engellemiş, zaman zaman yiyecek temininde ciddi aksaklıklar yaşanmıştır. Mültecilere güvenli ve kalıcı barınma imkânlarının sağlanması, savaş süresince hükümetin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri olmuştur. Ancak, savaş koşulları ve kısıtlı kaynaklar, bu yardımların yeterliliğini sorgulanır hale getirmiştir. Özellikle kış aylarında gıda ve giyecek temininde ciddi zorluklar yaşanmış, bu da savaşın insani boyutunun ne kadar büyük olduğunu gözler önüne sermiştir.

Sonuç olarak, İzmit Sancağı'ndaki iskân faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı sırasında karşı karşıya kaldığı insani krizlerin yönetiminde ne denli zorlandığını ortaya

koymaktadır. Bu dönemde yaşananlar, sadece Osmanlı Devleti'nin değil, aynı zamanda savaşın doğrudan etkisi altında kalan toplulukların da büyük bir dayanıklılık sergilemek zorunda kaldığını göstermektedir. İzmit Sancağı'nda gerçekleştirilen iskân faaliyetleri, savaşın sadece cephelerde değil, cephe gerisinde de büyük bir mücadele gerektirdiğini, bu mücadelenin bir devletin kriz yönetme kapasitesinin önemli bir göstergesi olduğunu ve Osmanlı toplumunun bu zorluklar karşısında nasıl bir dayanışma sergilediğini gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

1. Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)
DH.EUM.SSM (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyrüsefer Kalemi)
DH.İ.UM.EK. (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı Ekleri)
DH.MB.HPS. (Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti)
DH.SN.THR. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı)
DH.ŞFR. (Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi)
DH.UMVM. (Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı)
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.)
BCA. İhsaniyat
BCA. İskân
BCA. Muhacirin
BCA. Muhasebe, Levazim, Mübayaat
BCA. Sevkiyat

2. Araştırma, İnceleme ve Telif Eserler

Aksoy, Volkan. "Birinci Dünya Savaşı'nda 'Göç'ün Acılarına Tanıklık Eden Şehir: Giresun." *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4, no. 5 (2018): 83–101.

Çaykırın, Güzin. "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'un İşgali ve Müslüman Mültecilerin Durumu." *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* 19, no. 33 (2021): 123–150.

Efe, Haydar. "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de Yaşanan Göçler ve Etkileri." *Sosyal Bilimler Metinleri* 2018, no. 1 (2018): 16–27.

Eren, Ahmet Cevat. *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri: Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966.

İpek, Nedim. "Kocaeli'de Göç ve İskân", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, c. III, 1255-1267. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015.

İpek, Nedim. "Kafkaslar'dan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)." *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 6, no. 1 (1991): 101–138.

İpek, Nedim "Sakarya'ya Türk Göçleri", *Sakarya İli Tarihi*, C. I, 633-660. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.

İpek, Nedim. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.

İpek, Nedim. "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler." *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty* 12, no. 1 (1999): 167–254.

Karpat, Kemal H.. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

- Karpat, Kemal H.. *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kaya, Mevlüt. "I. Dünya Savaşı'nda Eynesil Yöresinde Rus İşgalinin Anılara Yansımaları." *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2, no. 3 (2018): 47–68.
- Kodaman, Bayram ve Nedim İpek. "Balkanlar, Girit ve Kafkaslarda Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Göçmen İskân Birimlerinin Kuruluşu (1878-1912)." *Erdem* 12, no. 35 (2000): 377–417.
- Mahmut Bi. "XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, c. III, 1313-1359. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015.
- Narınç, Ökkeş. "Birinci Dünya Savaşında Tekfurdağ Sancağına Yapılan Göçler." *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 8, no. 16 (2020): 299–311.
- Özdemir, Mustafa. *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ülkesinde Yaşanan Göç Hareketleri*. Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007.
- Polatel, Oğuz. 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli Sancağına Göçler ve Göçmenlerin İskânı, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016.
- Tekir, Süleyman. "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 16, no. 32 (2016): 43–65.
- Ulugün, F. Yavuz. "Kocaeli'de Tarihsel Göçler", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, c. III, 1269-1311. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015.
- Yaşayanlar, İsmail. "Yalova'da Bir Padişah Mülkü: Baltacı Çiftlik-i Hümayunu", 27 Temmuz 1302 Yalakova Zaferi ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu. 164-194, Bursa: 2020.
- Yeni, Mustafa. "Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Emniyet Tedbiri: Osmanlı Sahillerinden Yapılan Zorunlu Göçler." *İçtimaiyat* 7, no. 1 (2023): 36–55.

Summary

Migration has profoundly influenced human history, encompassing both individual movements motivated by diverse factors and mass migrations prompted by war, rebellion, revolution, or natural disasters. The Ottoman Empire, particularly from the late 18th century onwards, experienced significant waves of mass migration that reshaped its demographic and socio-economic landscape. This study examines the migration and settlement policies implemented in the Sanjak of İzmit during World War I, with a focus on administrative challenges, state strategies, and the ensuing socio-economic transformations.

During World War I, the Ottoman Empire faced substantial demographic upheavals as refugees and migrants, predominantly from the Balkans and Anatolia, sought refuge within its borders. The Sanjak of İzmit, strategically located near Istanbul and accessible via sea, road, and rail networks, emerged as a pivotal settlement area. The region had served as a migration destination since the 19th century, with an estimated 100,000 to 120,000 migrants settled there by the early 20th century. This influx intensified during the war, particularly as the Ottoman government endeavoured to repopulate areas vacated by the forced relocation of Armenians with Muslim-Turkish migrants.

The administrative response to these demographic shifts was multifaceted and often pragmatic, shaped by the exigencies of war and the limitations of state resources. Initially, Ottoman authorities demonstrated caution in resettling migrants in the Sanjak of İzmit. However, the realities of wartime displacement necessitated a reevaluation of this stance. The vacated Armenian villages presented an opportunity for resettlement, albeit one fraught with logistical and ethical complexities. Ottoman officials were charged with safeguarding and preparing these properties for the incoming refugees. Despite these efforts, the rapid and large-scale influx of displaced populations frequently overwhelmed the available infrastructure, leading to delays and inefficiencies in the settlement process. The situation was further exacerbated by the arrival of additional refugee groups, such as those fleeing the Russian occupation of Eastern Anatolia in 1916.

In addition to Muslim migrants, the Sanjak of İzmit also accommodated non-Muslim refugees. For instance, in 1915, Greek Orthodox refugees from Edirne were resettled in Bilecik via İzmit. This reflects the Ottoman state's broader policy of utilizing available land for resettlement, irrespective of the migrants' religious or ethnic affiliations. However, the resettlement process remained challenging, necessitating continuous administrative adjustments and the introduction of new policies to manage the evolving situation.

The migration and settlement crisis in the Sanjak of İzmit during World War I epitomizes the broader struggles of the Ottoman Empire as it grappled with the complexities of war, population displacement, and resource scarcity. While the state's responses were often ad-hoc and reactive, they aimed to maintain social order and address the immediate needs of the displaced populations. However, the frequent policy reversals and rapid adjustments underscore the administrative difficulties encountered in managing such an extensive humanitarian crisis.

One of the most pressing challenges was the provision of basic necessities — food, shelter, and clothing — to the displaced populations. Through central and local agencies, the Ottoman government implemented emergency measures to alleviate these hardships, such as organizing the distribution of food and seeds to ensure the refugees' sustenance. However, the harsh conditions of war and limited resources meant these efforts were insufficient, resulting in recurrent shortages and significant suffering among the refugee communities.

As the war drew to a close, the demographic landscape of the Sanjak of İzmit had undergone profound and lasting changes. The return of some refugee groups, such as those from Trabzon, and the reintegration of previously displaced Armenians further complicated the region's social dynamics. These population movements left indelible marks on the socio-economic structures of the region, underscoring the broader implications of the Ottoman state's wartime policies.

In conclusion, the migration and settlement policies implemented in the Sanjak of İzmit during World War I provide a critical lens through which to understand the Ottoman Empire's response to the multifaceted crises of the period. The administrative measures and challenges associated with the resettlement of refugees reveal the complexities of managing large-scale population displacements in the context of war. This case study highlights the enduring impacts of migration on regional demographics and underscores the pivotal role of state intervention in shaping these outcomes.